

Margareta Brattström

Makars namnskick – har hustrun alltid tagit sin makes släktnamn?

”I enlighet med gammal sedvänja förvärvar hustrun vid vigseln mannens släktnamn.”¹

1 Inledning

I familjerättsliga sammanhang möts man ofta av påståenden om att det är en gammal sedvänja att en kvinna genom äktenskap förvärvar sin makes släktnamn. Allt sedan början av 1900-talet har en sådan sedvänja framställts som ett historiskt faktum av gammalt datum.²

Vid närmare granskning finns det dock gott om exempel på kvinnor som varit gifta men som inte haft samma släktnamn som sin make. Drottning Margareta Eriksdotter Leijonhufvud (1516–1551), som var gift med Gustav Vasa, är ett sådant exempel. Hon var Sveriges drottning från 1536 fram till sin död och mor till kungarna Johan III och Carl IX. Ett annat exempel är Ebba Brahe (1596–1674), som var gift med Jacob De la Gardie. Hon brukar beskrivas som svensk brukspatron, entreprenör, hovdam, grevinna och mor till Magnus De la Gardie. Ytterligare ett exempel på en kvinna som inte bytte till sin makes släktnamn är Hedvig Charlotta

¹ F. Schmidt, Äktenskapsrätt, 5:e uppl. med supplement av Å. Saldeen, Norstedts förlag, 1980. s. 45.

² Se t.ex. NJA II 1921 (Den nya giftermålsbalken) s. 52; G. Stjernstedt, Våra Äktenskapslagar. Tidens förlag, 1921. s. 104; J. E. Almqvist, Den svenska familjerättens historia. Stockholm. 1946. 2:a uppl. s. 46; Schmidt a.a. s. 45; L.-G. Sund, Familje- och arvsrätt – en introduktion. Liber. 1990. s. 11; A. Agell, Äktenskap Samboende Partnerskap. Iustus förlag. 1998. 2:a uppl. s. 49; C. Sörgjerd, Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape. Uppsala universitet. 2011. s. 48.

Nordenflycht (1718–1763). Hon blev änka två gånger, efter korta äktenskap. Hennes första make hette Jöns Tideman och hennes andra Jacob Fabricius. Nordenflycht är bland annat känd för att vara en av de första kvinnorna i Sverige som kunde försörja sig som författare. Siri von Essen (1850–1912) och Harriet Bosse (1878–1961) var båda skådespelare och vid olika tidpunkter gifta med August Strindberg. Ingen av dem tog sin makes namn. Det visar sig att även mindre kända svenska kvinnor behållit sitt släktnamn när de gift sig. Som exempel kan nämnas den småländska borgaren Johanna Lillberg (1772–1812). Av dödsboken framgår att hon var gift med Samuel Peter Björkegren. På Öland föddes Anna Kajsa Lindström 1845. Hon var piga och gifte sig 1871 med Anders Peter Wester – utan att byta släktnamn.³

Historien är, som så ofta, mångfasetterad. Lika väl som det finns kvinnor som behållit sitt släktnamn när de ingått äktenskap finns det sådana som bytt till sin makes släktnamn. Den kända Uppsala-profilen Malla Silfverstolpe (1782–1861) är ett exempel på det sistnämnda. Hon hette Montgomery som ogift. Ett annat exempel är Wilhelmina von Hallwyl (1844–1930), skaparen av Hallwylska palatsen och dess samlingar av bland annat konst och konsthantverk. Hennes namn som ogift var Kempe. Det finns också kvinnor som verkat under ett namn, men som egentligen burit sin makes släktnamn. Sveriges första kvinnliga professor, känd under namnet Nanna Svartz (1890–1986), hette egentligen Nanna Malmberg. Hon var gift med Nils Malmberg. Även Sveriges första kvinnliga statsråd hade ett annat namn än det hon varit känd under. Karin Kock (1891–1976) hette nämligen Karin Lindberg och var gift med Hugo Lindberg.

Den bild som skisserats genom exemplen med olika kvinnors släktnamn, ger vid handen att den familjerättsliga verklighetsbeskrivningen angående makars namnskick – som bland annat ges i det inledande citatet av Schmidt – inte stämmer med vad som faktiskt förevarit. I den här uppsatsen kommer jag att utreda dels vad modern namnforskning säger om namnbruk, dels vilka lagregler vi haft på området och hur de varit motiverade. Makars släktnamn kommer vara fokus för undersökningen. Avslutningsvis finns reflektioner över hur historien har beskrivits och hur den kan förmedlas. Rolf Nygren och hans nyfikenhet att diskutera historiska uppgifter i en nutida kontext har varit en inspirationskälla när det gäller ämnesvalet för uppsatsen.

³ Muntlig uppgift från Sonja Entzenberg, hämtad från hennes pågående forskningsstudie om släktnamnsskicket på Öland 1860–1920.

2 Namnbruk

Namn används som ett medel för att identifiera personer. I många sammanhang räcker det med *förnamn*, såsom Eva eller Johannes. Historiskt sett var det länge tillräckligt med förnamn. När det uppkom ett behov av ytterligare bestämning av en person började man använda så kallade *tillnamn*.⁴ De har varit viktiga för att bland annat skilja mellan personer med samma förnamn.⁵ I vilken utsträckning tillnamn använts har skiftat mellan såväl samhällsklasser som var i landet en individ levtt och verkat.⁶

Det finns flera olika typer av tillnamn. Patronymikon (fadersnamn) och metronymikon (morsnamn) är en typ. De växlade mellan generationer; Anders barn kunde få tillnamn Andersson respektive Andersdotter och Ingeborgs son kunde som tillnamn få Ingeborgsson. Binamn är en annan typ av tillnamn.⁷ De syftar på en persons kroppsliga eller andliga förhållanden, exempelvis Elin Kattahierne och Erik Läspe och Halte. Ytterligare former av tillnamn utgörs av hemorts- och yrkesbeteckningar, såsom Stina i Hagen och Sune Gjutare.

Tillnamnen var länge individuella för en viss person. Så småningom började *släktnamn* användas. Det innebar att delar av en persons namn gick i arv mellan olika generationer i rakt nedstigande led.⁸ Utöver att fungera som identifikationsmedel för att beteckna en viss person kom namnet därmed också att visa familjetillhörighet. Det var adeln som under 1300-talet började använda släktnamn, ett bruk som fick en bred spridning bland just den samhällsgruppen på 1600-talet. Vid sistnämnda tidpunkt började städernas borgare att ta efter bruket med släktnamn. Användning av släktnamn har i övrigt börjat vid skilda tidpunkter i olika samhällsgrupper. Det

⁴ E. Brylla, Svenskt tillnamnsskick i kvinnoperspektiv. I Personnamn och social identitet, Red. T. Andersson, E. Brylla och A. Jacobson-Widding. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1998. s. 229 f.

⁵ S. Entzenberg, Det får ju vara någon ordning på torpet! Svenska personnamnsregler i ett historiskt perspektiv. Sofi. 2006. s. 9; O. Höglund, Namnlagen – En kommentar. Norstedts Juridik. 1998. 2:a uppl. s. 13.

⁶ Se t.ex. O. Brattö, Personnamn i Bohuslän. Göteborg. 1995; I. Modéer, Svenska personnamn, utgiven av B. Sundqvist och C-E Thors. Studentlitteratur. 1989. 3 uppl. s. 119 ff.; L. Ryman, Salanus, Tunström och Sporrang, Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland. Umeå. 2002 s. 40 ff. Det är vad som kan kallas det officiella namnbruket som namnforskare oftast granskat (genom bl.a. kyrkoböcker).

⁷ Höglund a.a. s. 13.

⁸ Enzenberg 2006 s. 9 f.; Höglund a.a. s. 14 f.

är också skillnad mellan olika delar av landet.⁹ I slutet av 1800-talet var det dock mer eller mindre bara patronymika tillnamn som fungerade som alternativ till släktnamn och det hade då också blivit vanligt med släktnamn som slutade på son.¹⁰

Vilket tillnamn en individ haft har byggt på ett företrädesvis patriarkalt namnbruk.¹¹ Patronymikon har varit betydligt mer frekvent förekommande än metronymikon, och när släktnamn började användas var det faderns tillnamn som fördes vidare till barnen. Fler män än kvinnor har historiskt sett haft tillnamn.¹²

Beträffande makars namnskick kan konstateras att så länge tillnamn i annan form än släktnamn användes, hade makar olika sådana namn. Inte heller övergången till släktnamn innebar automatiskt att makar fick ett gemensamt släktnamn. Visserligen finns det enstaka exempel från 1600- och 1700-talet på att kvinnor i övre sociala skikt tog sin makes släktnamn. Den första kvinna man känner till som skrev sig med sin makes släktnamn är grevinnan Juliana Brahe (1642–1701), född Wrangel.¹³ Makarna Brahe är bland annat kända för att de gjorde om sitt residens, Skokloster slott, till fideikommiss. Ett annat tidigt exempel på namnbyte är författaren Sophia Elisabeth Brenner (1659–1730), född Weber. En sed med gemensamt släktnamn för makar slog dock inte igenom i alla sociala grupper förrän på 1800-talet, eller rent av så sent som i början av 1900-talet.¹⁴

Förändringen beträffande makars namnbruk har förklarats med att det var en europeisk sed att kvinnan tog sin makes släktnamn och att seden fick

⁹ G. Utterström, *Släktnamn i Sverige för hög och för låg. En historisk betraktelse. I Slektsnamn i Norden*. Red. K. Kruken. Norna-förlaget. 1995. s. 58 f. Enligt Ryman a.a. s. 41 ff. saknade två tredjedelar av den svenska adeln släktnamn så sent som år 1610. En dramatisk ökning av andelen adliga med släktnamn skedde dock i samband med antagandet av Riddarhusordningen 1626. Enligt samma källa började allmogen på landet inte att använda släktnamn förrän på 1800-talet.

¹⁰ Brylla 1998 s. 236.

¹¹ Brylla 1998 s. 230 ff.; Entzenberg 2006 s. 47.

¹² Jfr Ryman a.a. s. 55.

¹³ Ryman a.a. s. 55.

¹⁴ Brylla 1998 s. 237; S. Entzenberg, *Professor Nanna Svartz eller Fru Nanna Malmberg? Släktnamnsbruk hos gifta kvinnor 1920–1982. I Språk och kön i nutida och historiska perspektiv*. Redaktörer: B.-L. Gunnarsson, S. Entzenberg och M. Ohlsson. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 71. 2007. s. 198; Modéer a.a. s. 132; Ryman a.a. s. 55.

fäste i Sverige genom utländskt inflytande.¹⁵ De första svenska kvinnor som tog sin makes släktnamn hade utländsk bakgrund – de nyss nämnda Juliana Brahe och Sophia Elisabeth Brenner hade båda tyskt påbrå. Bruket att kvinnor bytte till sin makes släktnamn spred sig från högre samhällsgrupper till lägre. Kopplingen mellan namn och samhällsställning kommer till uttryck på flera sätt i namnskicket. Förändringar av namnbruket kan sägas spegla utvecklingen av samhället och även omdaningar i genussystemet.¹⁶

Under hela 1900-talet har de flesta makar använt mannens släktnamn som sitt gemensamma namn.¹⁷ Bland kvinnor som var kända för en bred allmänhet vid tidpunkten när de ingick äktenskap var det dock, i vart fall under första delen av 1900-talet, relativt vanligt att de inte använde sig av sin makes släktnamn i officiella sammanhang.¹⁸ Nanna Svartz och Karin Kock, som nämndes i inledningen, utgör två exempel. En annan variant som förekommit är att kvinnan använde dels sin makes släktnamn, dels sitt släktnamn som ogift som ett dubbelnamn eller tilläggsnamn. Mellannamn, som regleras i 1982 års namnlag, har samma funktion som tilläggsnamn men får inte bäras med bindestreck mellan de två namnen.¹⁹ Som tilläggsnamn (mellannamn) har kvinnor ofta använt sitt släktnamn som ogift, medan släktnamnet varit gemensamt med maken.²⁰ Genom 1982 års namnlag skedde ytterligare en terminologisk förändring, istället för släktnamn används efternamn.²¹

I slutet av 1900-talet började makar i viss utsträckning använda kvinnans efternamn som gemensamt namn. Fortfarande är det dock allra vanligast att makar tar mannens efternamn som gemensamt namn.²² År 2010 tog 62 % av alla nygifta makar mannens namn, men endast 10 % tog kvinnans efternamn som gemensamt namn. Det är relativt vanligt att båda makarna behåller sitt eget efternamn, år 2010 var det 22 % som utnyttjade den möjligheten.

¹⁵ Ryman a.a. s. 56 f.

¹⁶ Jfr Brylla 1998 s. 241.

¹⁷ Brylla 1998 s. 237 f.; Entzenberg 2007 s. 201 ff.

¹⁸ Entzenberg 2007 s. 201 ff.

¹⁹ Höglund a.a. s. 34 och 165.

²⁰ Brylla 1998 s. 238.

²¹ I texten används termen släktnamn för tiden före 1982 års namnlag och termen efternamn för tiden därefter.

²² Namnstatistik, SCB 2011 s. 5. Informationen är hämtad 2011-08-20 på www.scb.se/Statistik/BE/BE0101/2011M05/Namnstatistik.pdf

En tydlig trend på 2000-talet är att makar antingen behåller sina gamla namn eller tar ett helt nytt gemensamt efternamn i samband med vigseln. Ibland bildas det nya namnet av delar av vardera makens tidigare efternamn. Som exempel kan nämnas Wallencrona, som kommer från hustruns namn Kronvall och makens Wallgren, samt Nordenjack bildat av Nordén och Jacobson.²³

3 Lagreglering av personnamn

3.1 Fram till 1921

Sättet att bruka namn har i hög grad utvecklats utan att lagstiftning använts. Istället har förändringar skett spontant och utgjort en spegling främst av ett ständigt föränderligt behov av former för att identifiera individer. I några få fall har samhället ingripit med lagregler, och då för att hindra eller påskynda en viss utveckling av bruket av namn.²⁴ Så sent som på slutet av 1800-talet fanns för folk i gemen inte några lagregler om förvärv av namn eller skydd för namn i vidsträckt mening.

Det första exemplet på bestämmelser om namn är från 1626 och berörde adeln. Avsikten var att komma till rätta med det missbruk av deras namn som adeln ansåg att ofrälset ägnade sig åt. Manskäp inom krigs- och sjöväsendet samt olika typer av brottslingar brukar nämnas som grupper som snyltade på adliga namns renommé.²⁵ Av 23 § i 1626 års riddarhusordning framgick att ingen fick ta en levande eller utdöd adelssläkts namn eller vapen. Skyddet för vissa typer av adliga namn stärktes därefter flera gånger, bland annat i en kunglig resolution 1682 och i kungliga brev 1705, 1757 och 1887.

Ett annat exempel på reglering av namnbruk gäller militärer och sjömän.²⁶ I båda fallen kan förmodligen behovet av att veta var olika personer befann sig och om de överhuvudtaget levde, förklara förekomsten av lagregler. Av hävd har en soldat inte fått byta namn utan att regementschefen eller motsvarande gett sitt tillstånd, något som sedermera fram-

²³ Brylla, Utvecklingen av svenskt släktnamnsskick under 1900-talet. I *Slektsnamn i Norden*. Red. K. Kruken. Norna-förlaget. 1995. s. 73.

²⁴ Jfr Entzenberg 2006 s. 11; Höglund a.a. s. 16.

²⁵ Jfr Entzenberg 2006 s. 13, som bland annat återger en undersökning avseende personer upptagna i polisregistret 1878–94. Av dem som upptagits med adliga namn visade det sig vid en närmare granskning att mindre än 10 % av personerna var adliga.

²⁶ Enzenberg 2006 s. 10 f.; Höglund a.a. s. 16 f.

gick av 1889 års tjänstereglemente för armén. För sjömän var det enligt 1667 års sjölag förbjudet att byta namn, både hemma och utomlands. Av ett kungligt reglemente från 1870 framgår dock att en sjöman kunde byta namn efter anmälan till och godkännande av ombudsmannen för sjömanshusen.

Industrialiseringen av Sverige och den därmed sammanhängande inflyttningen till städer på 1800-talet medförde nya behov av att kunna identifiera individer. I debatten om namnlagstiftning på slutet av 1800-talet framfördes bland annat att behovet av obligatoriska släktnamn hade ökat eftersom det förelåg svårigheter att särskilja individer. Den begynnande framväxten av välfärdssamhället – med pensioner – ansågs också påvisa ett behov av att kunna identifiera berättigade personer.²⁷ Dessutom framfördes att individen hade rätt till sitt namn, att det skapade familjesamhörighet och därför borde skyddas från intrång. Frånvaron av namnlagstiftning påstods uppfattas av andra civiliserade stater ”såsom bevis på en fördröjd utveckling och underlig brist på familjekänsla”.²⁸ Andra ansåg dock att släktnamn inte brukades i en omfattning som gjorde lagstiftning mot intrång nödvändig.²⁹

Namnfrågan framskymtar i flera olika ärenden i riksdagen. I samband med lagstiftning avseende varumärkes- och firmarätt, som ledde till 1884 års varumärkeslag och 1887 års firmalag, uppkom fråga om namnskydd för personer.³⁰ En näringsidkare använde nämligen ofta, på samma sätt som nuförtiden, sitt namn som både varumärke och firma. Det ansågs därmed föreligga en förväxlingsrisk av släktnamn och firma. Det var dock svårt att skapa ensamrätt för en firma så länge den anknöt till ett släktnamn och det dessutom stod var och en fritt att anta och byta släktnamn. Särskild lagstiftning angående släktnamn avisades av departementschefen. Däremot infördes förbud mot att obehörigen registrera varumärke eller firma i annans namn.³¹ Lösningen har i efterhand tolkats som ett uttryck för att tillgodose kapitalets – köpmännens – intressen i samband med industrisamhällets genombrott snarare än att skydda befintliga släktnamn.³²

²⁷ Entzenberg 2006 s. 22 f.

²⁸ Citatet kommer från Sigfrid Wieselgrens motion i första kammaren 1896 och är hämtat från Entzenberg 2006 s. 13.

²⁹ Entzenberg 2006 s. 17

³⁰ Entzenberg 2006 s. 11 f., Höglund a.a. s. 17.

³¹ Höglund a.a. s. 28. Motsvarande skydd finns fortfarande, se varumärkeslagen (1960:644) 14 § 1 st. 4 p. samt firmalagen (1974:156) 10 § 1 st. 4 p.

³² Entzenberg 2006 s. 12.

Att det förelåg ett behov av namnregler för att identifiera individer påtalades på 1890-talet i samband med lagstiftning om kyrkobokföring. Befolkningen ansågs på vissa orter gärna byta namn på ett okontrollerat sätt. Resultatet blev att det i 1894 års förordning angående kyrkobokföring angavs att vid namnbyte skulle antecknas dels det nya namnet, dels det gamla inom parentes.³³

Riksdagen uttalade 1898 att lagstiftning om namnfrågan var påkallad. Uttalandet resulterade dock inte i någon allmän namnlag men i 1901 års förordning angående antagande av släktnamn. Det huvudsakliga syftet med förordningen var att uppmuntra fler medborgare att anta släktnamn, vilket skulle göra det lättare att identifiera olika individer.³⁴ Tillämpningen av förordningen fick dock till följd att den tidigare fria rätten att byta släktnamn inskränktes. Med tiden blev praxis avseende beviljande av namnbyte allt strängare.³⁵

Namnförordningen från 1901 var formellt ett komplement till bestämmelserna om kyrkobokföring. Den innehöll inga bestämmelser om makars gemensamma släktnamn, däremot om att makar endast i gemenskap fick göra anmälan eller ansökan om namn. Dessutom fanns det en bestämmelse om fränksild hustrus rätt att återta det släktnamn hon haft före äktenskapet. Förordningen har tolkats som en rätt men inte någon skyldighet för en hustru att bära sin makes släktnamn.³⁶

Några år senare, 1915, infördes genom en förordning förtydliganden till reglerna för förande av kyrkoböcker. Innebörden av regleringen var att personers för- och tillnamn skulle antecknas i kyrkoboken. Förtydligandena innebar också att en hustru skulle antecknas med sin makes tillnamn, med bifogande av ordet född samt det tillnamn hon burit som ogift.³⁷ Följden blev att svenskar antecknades i kyrkoböckerna med såväl förnamn som släktnamn samt att makar antecknades med mannens släktnamn som gemensamt namn – utan att det fanns någon lag som angav att var och en skulle ha släktnamn, eller att en hustru skulle ta sin makes släktnamn.

Samma år, 1915 antogs en lag om äktenskaps ingående och upplösning, som bland annat innebar en stark liberalisering när det gällde möj-

³³ Entzenberg 2006 s. 12

³⁴ Entzenberg 2006 s. 20.

³⁵ Entzenberg 2006 s. 26; Höglund a.a. s. 19.

³⁶ Jfr Entzenberg 2006 s. 48.

³⁷ Entzenberg 2006 s. 48.

ligheten att upplösa äktenskap genom skilsmässa.³⁸ Om makarna var överens om att det förelåg djup och varaktig söndring godtogs det som grund för hemskillnad eller äktenskapsskillnad. Lagen innehöll också en regel som berörde makars namn. Det var en mycket speciell situation som träffades av regeln, när äktenskapet ingåtts trots att det förelegat äktenskapshinder. För det fall mannen inte varit medveten om hindret (god tro) men kvinnan känt till det (ond tro), hade mannen möjlighet att i samband med målet om återgång av äktenskapet yrka att kvinnan förbjöds att bära hans namn.³⁹

Med tanke på att personuppgifter hämtats från kyrkoböckerna har 1915 års förordning om kyrkoböckers förande haft en stor påverkan på det allmänna släktnamnss bruket.⁴⁰ Vad som är något förvånande är att det finns flera exempel där regleringen påstås ha skett i familjerättslig lagstiftning, och i något fall påstås att hustruns skyldighet att byta namn kodifierades 1915.⁴¹

3.2 1921–1963

År 1921 presenterades ett förslag till namnlag.⁴² Det innehöll dels bestämmelser om att man skulle ha rätt att byta namn om det var ”så allmänt förekommande att de[t] i väsentlig mån förlorat egenskapen att vara så särskiljande”,⁴³ dels ett förespråkande av en obligatorisk språkgranskning av nya namn. Förslaget genomfördes inte, vilket bland annat kan förklaras med att de redan vidtagna åtgärderna (jfr 3.1) lett till en för dåtiden tillräcklig namnstabilitet.

³⁸ Se vidare A. Agell och M. Brattström, *Äktenskap Samboende Partnerskap*. Iustus förlag, 2011. 5:e uppl. s. 39 f.

³⁹ Lag 12 nov. 1915 om äktenskaps ingående och upplösning 5 kap. 8 §.

⁴⁰ Entzenberg 2007 s. 203.

⁴¹ Jfr t.ex. Modéer a.a s. 132 – där det påstås att bruket att hustrun bär mannens släktnamn kodifierades 1915. I Dir. 2009:129 (En översyn av namnlagen) s. 1 anges att familjerättsliga regler om namnförvärv tillkom under åren 1915–1920. Vad som avses med ”tillkom” är något oklart – att regler utarbetades eller antogs? Som kommer att framgå av avsnitt 3.2 lagreglerades en hustrus skyldighet att bära sin makes namn först genom den nya giftermålsbalken, som infördes 1921.

⁴² Entzenberg 2006 s. 25

⁴³ Citatet kommer från juridikprofessor Gösta Eberstins lagförslag, hämtat från Entzenberg 2006 s. 25.

Däremot infördes samma år, 1921, den nya giftermålsbalken, som innehöll de första bestämmelserna i svensk rätt om en skyldighet att byta namn. Av 5 kap. 15 § följde att:

”Hustrun erhåller med vigseln mannens släktnamn; dock må hon bära sitt eget och mannens namn i förening om hon gör en anmälan därom i den ordning Konungen bestämmer.”

Att en sådan reglering kom till stånd är av flera skäl svårt att förklara i efterhand. För det första förefaller den inte ha fyllt något reellt behov eftersom den sammanföll med vad som vid den tidpunkten redan var ett allmänt utbrett namnbruk (jfr ovan under 2). För det andra kan regleringen om makars namn sägas strida mot utgångspunkten för den nya giftermålsbalken:

”att makarna böra, så långt möjligt är, ställas bredvid varandra såsom lika fria och självständiga personer utan någon i lag stadgad rätt för den ena att bestämma vare sig över den andre eller över familjens gemensamma angelägenheter.”⁴⁴

Hur kunde utgångspunkten för hela den nya giftermålsbalken förenas med en lagbestämmelse om att hustrun skulle erhålla mannens släktnamn? Lagberedningen motiverade sitt förslag om makars namn på följande sätt:

”Den personliga gemenskap mellan makarna, som äktenskapet medför, synes böra erhålla sitt uttryck däri, att bägge makarna hava samma släktnamn. ... i anslutning till härskande ordning icke blott i vårt land utan bland kulturfolken i allmänhet, [föreslås] den regeln, att hustrun med vigseln erhåller mannens släktnamn.”⁴⁵

Även lagutskottet ansåg att det var en lämplig ordning att en hustrus ”borgerliga namn” var det samma som hennes makes, eftersom det var ett uttryck för den personliga gemenskap som följde av ett äktenskap. Dessutom ansågs det vara en användbar ordning med hänvisning till det alltmer utvidgade statliga försäkringsväsendet.⁴⁶ Lagutskottet påpekade dock att kravet på namnbyte inte hindrade en kvinna från att i praktiken använda sitt tidigare namn, exempelvis om kvinnan var en känd konstnär, författare

⁴⁴ NJA II 1921 s. 6.

⁴⁵ NJA II 1921 s. 54.

⁴⁶ NJA II 1921 s. 55.

eller affärsidkare. Denna rätt kom inte till uttryck i lagtext men användes i praktiken, exempelvis av professor Nanna Svartz och statsrådet Karin Kock.

Vid riksdagsbehandlingen av förslaget till giftermålsbalk fanns det, beträffande bestämmelsen om hustruns släktnamn efter äktenskaps ingående, motförslag. De gick ut på att en kvinna skulle kunna välja att behålla sitt eget släktnamn och inte behöva ta sin makes. Lagutskottets förslag antogs dock – i första kammaren med röstsiffrorna 53 för och 51 emot, i andra kammaren med 88 för och 61 emot.⁴⁷ Bland de mest frekvent återopade argumenten för lagutskottets förslag var att en annan ordning skulle hota namnstabiliteten och skapa oreda i släktnamnssystemet.⁴⁸ Dessutom var sammanhållningen i äktenskapet ett återkommande argument.

Utformningen av den nya giftermålsbalken var resultatet av ett gemensamt nordiskt projekt och motsvarande regler om makars egendomsordning infördes i hela Norden. Lagstiftningen var progressiv och innebar bland annat ett avskaffande av mannens målsmanskap över hustrun, att vardera maken ägde sin egendom och själv ansvarade för sina skulder under ett äktenskap samt att vardera makens nettotillgångar (giftorättstillgångar) delades lika vid upplösning av äktenskapet. Frågan om makars släktnamn fick dock olika lösningar i de nordiska länderna. Både Norge och Danmark reglerade frågan i separata lagar och inte i äktenskapslagstiftningen.⁴⁹ Innehållet i deras lagar skilde sig åt – i Danmark fick en hustru även fortsättningsvis rätt att själv välja att behålla sitt namn. Den norska lagens innehåll motsvarade den svenska bestämmelsen i giftermålsbalken. Detsamma kom att föreskrivas i den finska äktenskapslagstiftningen.⁵⁰

I efterhand har namnfrågans reglering i den nya giftermålsbalken tolkats som ett utslag av statens generella intresse av kontroll över medborgarna samtidigt som det var mindre komplicerat att lagstifta om hustrurs släktnamn än om en allmän släktnamnsplikt.⁵¹ Genom giftermålsbalken kom också kärnfamiljen i fokus, varpå frågan om familjens, det vill säga mannens, släktnamn tolkats som en sorteringsprincip för kärnfa-

⁴⁷ NJA II 1921 s. 55.

⁴⁸ Entzenberg 2006 s. 66.

⁴⁹ K. Melby, A. Pylkkänen, B. Rosenbeck, C. Carlsson Wetterberg, Inte ett ord om kärlek – Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930. Makadam Förlag. 2006. s. 237.

⁵⁰ Melby m.fl. a.a. s. 239 och s. 366.

⁵¹ Entzenberg 2007 s. 205.

miljen.⁵² Sammanhållningen i äktenskapet fick beträffande namnfrågan företräde framför strävanden att i övrigt likställa könen. Yvonne Hirdman menar att det bakom giftermålsbalkens paragrafer skymtas ett uppsatt idealtypiskt genuskontrakt som innefattar stereotypa föreställningar om könen.⁵³ Hirdmans åsikt har tydlig bäring på namnfrågan. En kvinnas släktnamn ansågs tydligen inte vara ett alternativ som makars gemensamma namn och kunde därmed inte heller fungera som en sammanhållande faktor för äktenskap.

3.3 1963 års namnlag

Det dröjde fram till 1963 innan Sverige fick en egentlig lagfäst namnrätt, genom namnlagen. Lagen trädde i kraft den 1 januari 1964. I lagförarbetena till namnlagen framhålls att namn dels är viktiga som offentlig-rättsligt identifikationsmedel, dels har ett värde för den enskilde – inte minst som en symbol för familjen och dess anknytning bakåt och framåt i tiden.⁵⁴ Syftet med lagen var att bota bristen som följde av att det saknades en enhetlig namnlagstiftning där å ena sidan offentligrättsliga intressen kunde vägas mot privaträttsliga och å andra sidan en avvägning kunde ske mellan familjerättsliga och immaterialrättsliga intressen.⁵⁵

Namnlagen innehöll bestämmelser om såväl familjerättsliga som administrativa förvärv av namn. Dessutom reglerades skydd för släktnamn, förvärv av förnamn, vad som kunde orsaka förlust av släktnamn samt förfaranderegler för mål och ärenden om namn. Följden av lagstiftningen blev bland annat att den som inte hade ett tillräckligt särskiljande släktnamn eller ett ”mindre tjänligt namn” hade rätt att byta, däremot inte andra.

Beträffande makars släktnamn fördes den tidigare gällande huvudregeln, från giftermålsbalken, vidare till namnlagen.⁵⁶ Genom äktenskapet fick således en hustru automatiskt sin makes släktnamn. En hustru kunde också, liksom tidigare, bära sitt eget släktnamn som ogift som så kallat tilläggsnamn framför mannens släktnamn. Behovet av namnstabilitet angavs vara ett viktigt skäl för att inte ändra rättsläget.⁵⁷

⁵² Entzenberg 2007 s. 199.

⁵³ Y. Hirdman, *Genus – om det stabila föränderliga former*. Liber. 2001. s. 148.

⁵⁴ NJA II 1963 (Namnlagen) s. 91

⁵⁵ Jfr NJA II 1963 s. 92.

⁵⁶ Se 6 § i 1963 års namnlag.

⁵⁷ Entzenberg 2006 s. 66.

En väsentlig nyhet som infördes genom namnlagen var att en kvinna fick möjlighet att behålla sitt namn som ogift – under förutsättning att hon innan äktenskapets ingående anmälde sitt val till pastor eller vigselförrättare. Därmed upphävdes alltså den lagstadgade skyldighet som införts 43 år tidigare och som innebar att en hustru fick sin makes släktnamn genom vigseln! För det fall en kvinna varit gift tidigare och ville behålla det släktnamn hon erhållit därigenom fordrades dock att namnmyndigheten medgav en sådan önskan. Det krävdes särskilda skäl för att hon skulle få tillstånd att behålla namnet från det tidigare äktenskapet, exempelvis att det förelåg namngemenskap med hennes barn eller att hon tidigare gjort sig känd som yrkeskvinna eller politiker under namnet.⁵⁸

För det fall en kvinna valde att inte ta sin makes släktnamn som sitt kunde hon ta mannens släktnamn som tilläggsnamn. Ett skäl för att införa den möjligheten angavs vara att tillgodose ett praktiskt behov för gifter kvinnor att bland annat under resor och vid vistelse på hotell visa sin samhörighet med sin make.⁵⁹ Motiveringen säger, enligt min mening, något om kvinnosynen på 1960-talet.

Namnlagen från 1963 innebar en möjlighet – om än en krånglig sådan – för makar att ta hustruns släktnamn som gemensamt namn. Det förutsatte för det första att hustrun innan äktenskapet anmälde att hon inte skulle byta släktnamn. För det andra fick mannen efter äktenskapets ingående ansöka hos namnmyndigheten om att få byta till hustruns släktnamn.⁶⁰ Begäran kunde beviljas under förutsättning att det förelåg synnerliga skäl, vilket det mycket sällan ansågs göra.⁶¹

Argument som kunde tala för och emot mer flexibla och jämställda regler för makars namnbruk ventilerades såväl i samband med riksdagsbehandlingen av 1963 års namnlag som vid flera tillfällen dessförinnan.⁶² Diskussionerna var stundtals häftiga, och i efterhand kan man uppfatta en del inlägg som ganska komiska.

⁵⁸ NJA II 1963 s. 111 f.

⁵⁹ NJA II 1963 s. 113.

⁶⁰ Jfr 12 § i 1963 års namnlag och NJA II 1963 s. 120 f.

⁶¹ Entzenberg 2007 s. 200; Höglund a.a. s. 21. Jfr B. af Kleen, Jorden de ärvde. Svante Weylers bokförlag, 2009. s. 324. af Kleen beskriver sina föräldrars försök att få författarens mammas släktnamn (af Kleen) som gemensamt namn. Försöket avbröts sedan de insett att första steget för att möjliggöra ett namnbyte bestod i att inhämta samtycke av samliga bärare av efternamnet.

⁶² Jfr Entzenberg 2006 s. 50 ff.

En ledamot i riksdagens första kammare var emot att en make skulle kunna ta sin hustrus släktnamn och anförde ”Det är inte lämpligt med ett dubbel-sidigt namnskick med en viss valfrihet. Det bör inte gå för oss män att byta namn så som vi skaffar oss en ny kostym.”⁶³

I efterhand har antagandet av 1963 års namnlag tolkats som en följd av en stark övergripande önskan att slutligen reglera namnfrågornas många aspekter i en gemensam lag, och att den önskan ledde till att lagen antogs trots vissa brister.⁶⁴

3.4 1982 års namnlag

Regleringen av namn blev återigen föremål för riksdagsdiskussion från slutet av 1960-talet, trots att 1963 års namnlag då inte hade många år på nacken.⁶⁵ En utredning tillsattes 1972 för att se över lagstiftningen. Efter ett omfattande nordiskt samarbete antogs en ny namnlag 1982; den gäller fortfarande.⁶⁶

Den var främst två omständigheter som lade grunden för ny lagstiftning. För det första hade användningen av personnummer minskat namnets betydelse som identifikationsmedel och därmed också minskat behovet av namnstabilitet. För det andra ansågs det viktigt att en modern namnlagstiftning gav uttryck för strävandena efter jämställdhet mellan kvinnor och män.⁶⁷ Sammantaget ledde detta till att det infördes större möjligheter för den enskilda att bestämma vilket namn han eller hon ska ha. Som en följd av detta ersattes termen släktnamn med *efternamn*.⁶⁸ Regler om makars efternamn fick en könsneutral utformning, företräde gavs inte för någon av makarnas namn.

Av 9 § namnlagen framgår att de som ingår äktenskap ska anmäla vilket efternamn var och en av makarna ska bära. Just anmälningsskyldighet kan ses som en viktig markering av att företräde inte ges för ett visst namnbruk.⁶⁹ Makar kan välja antingen att ta den enes efternamn som gemen-

⁶³ Citatet är hämtat från Entzenberg 2006 s. 61.

⁶⁴ Entzenberg 2006 s. 61.

⁶⁵ Entzenberg 2006 s. 61 f.

⁶⁶ Namnlag 1982:670.

⁶⁷ Prop. 1981/82:156 (om namnlag) s. 14.

⁶⁸ Jfr Entzenberg 2006 s. 36.

⁶⁹ Jfr prop. 1981/82:156 s. 18 f. och lagens slutliga utformning. Förslaget i propositionen var att respektive make skulle behålla sitt eget namn om makarna inte anmälde ett

samt, eller att var och en behåller det efternamn som de hade vid tiden för äktenskapets ingående. En begränsning av valfriheten gäller dock för det fall en av makarna erhållit sitt efternamn genom ett tidigare äktenskap; de nya makarna kan då inte ta det namnet som gemensamt efternamn.

Beträffande mellannamn gäller två viktiga förändringar i förhållande till reglerna om tilläggsnamn enligt 1963 års namnlag. För det första kan antingen hustrun eller maken ha ett mellannamn (ny terminologi i 1982 års lag, jfr ovan under 2). Tidigare var det en rätt som bara gällde för hustrun. För det andra krävs inte längre något särskilt tillstånd för att som mellannamn behålla ett namn som erhållits genom tidigare äktenskap. Regleringen av mellannamn innebär att makarna kan antingen ha ett gemensamt efternamn samtidigt som en av makarna har sitt tidigare efternamn som mellannamn, eller att makarna har olika efternamn och en av makarna har den andra makens efternamn som mellannamn. Båda makarna kan dock inte ha mellannamn.

Under äktenskapet har var och en av makarna vissa möjligheter att byta efternamn, 10 § namnlagen. Avsikten är att en make under äktenskapet ska kunna göra samma namnförvärv som varit möjliga i samband med äktenskapets ingående. Följden är att det är tillåtet att under äktenskapet införa namngemenskap en gång och därefter upplösa den genom att byta tillbaka till namnet som ogift.⁷⁰

Vid riksdagsbehandlingen antogs 1982 års namnlag med stor majoritet – 240 röster för och 70 emot. Lagen ansågs väl anpassad till samtiden och även rustad för framtiden. De som var emot den nya lagen ansåg bland annat att en fullständig valfrihet mellan mannens och kvinnans efternamn kunde splittra namnsamhörigheten inom familj och släkt samt framhöll den manliga namntraditionens betydelse för familjens sammanhållning.⁷¹

3.5 Framtiden

För närvarande är namnlagen återigen föremål för utvärdering.⁷² En parlamentarisk kommitté har fått i uppgift att presentera ett betänkande i mars 2013. Beträffande makar och deras alternativ för namnval är det främst

gemensamt efternamn, men ändrades vid riksdagsbehandlingen till en allmän anmälningskyldighet.

⁷⁰ Höglund a.a. s. 87.

⁷¹ Prop. 1981/82:156 s. 14 och Entzenberg 2006 s. 63.

⁷² Dir. 2009:129.

reglerna om mellannamn som berörs av utvärderingen, de anses vara svårbegripliga för allmänheten. Kommittén ska därför överväga huruvida regleringen är ändamålsenlig. Som en tänkbar förändring nämns en möjlighet för båda makarna att bära mellannamn, en variant som ska kunna användas för att markera familjesamhörighet.⁷³ Vid en jämförelse mellan diskussionerna de senaste hundra åren av makars släkt- eller efternamn är det märkligt vilken varierad innebörd som getts för ett och samma ord – familjesamhörighet – vid skilda tidpunkter.

4 Avslutning

Berättelser om vår historia bygger i bästa fall på fakta. Ett av skälen till att historien kan utvärderas och omvärderas i oändlighet är det kända fenomenet att det som presenterats som historia i vissa fall utgör myter snarare än fakta.⁷⁴ ”Finns det inte en passande historia kan man alltid hitta på en.”⁷⁵ När det gäller makars släktnamn och specifikt skyldigheten för en hustru att ta sin makes namn är bristen i överensstämmelse mellan vad som utgör fakta och berättelse intresseväckande. Ett exempel är Jan Eric Almqvists påstående i Den svenska familjerättens historia från 1946.

”Från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet finnas ... åtskilliga förordningar i ämnet, som direkt utsäga, att hustrun skulle antaga mannens tillnamn, och att om mannen hade någon titel eller rang, hustrun skulle vara även därav delaktig.”⁷⁶

Genom att studera dels namnbruk genom tiderna, dels lagregleringar av personnamn går det att konstatera att Almqvists påstående om reglering av makars namn är felaktigt. Visserligen angavs i 1734 års giftermålsbalk att ”hustrun följde ock mannens stånd och villkor”,⁷⁷ men det var först genom den nya giftermålsbalken från 1921 som en kvinna förvärvade makens släktnamn genom äktenskapet. Almqvist är dock inte ensam om att skildra regleringen, och traditionen, att mannens släktnamn blir makarnas gemensamma som betydligt äldre än vad den faktiskt är. Han har bland annat säll-

⁷³ Dir. 2009:129 s. 4.

⁷⁴ Jfr bl.a. E. Hobsbawm, Om historia. Prisma. 1999. t.ex. s. 19, 37, 40, 227 och 301.

⁷⁵ Hobsbawm a.a. s. 17.

⁷⁶ Almqvist a.a. s. 46.

⁷⁷ Se 9 kap. 1 § 1 st. in fine. Däremot fanns inga bestämmelser om makarnas släktnamn i 1734 års giftermålsbalk.

skap av riksdagsledamöter och författare till svensk familjerättslitteratur.⁷⁸ Vilken bevekelsegrund var och en haft för att gestalta historien på ett visst sätt har inte undersökts här. En i sammanhanget mer väsentlig fråga är vilken historia om makars namnbruk som ska berättas fortsättningsvis. För egen del vill jag framhålla vikten av att härnäst presentera fakta varvid bristen på lagstiftning medför att forskningen om namnbruk måste ges en stor plats.

Sammanfattningsvis kan konstateras att traditionen att hustrun tagit sin makes släktnamn är en tämligen modern företeelse, den fick inte fäste bland en bred allmänhet förrän på 1800-talet. Det har förelegat en lagreglerad skyldighet med motsvarande innehåll under en begränsad tidsperiod, nämligen under 43 år från 1921 till 1964. Att kvinnor behövt ta sin makes efternamn utgör i svensk rätt en historisk parentes. Det är en intressant och motsägelsefull parentes, som dock fått stor genomslagskraft på namnbruk i modern tid.

⁷⁸ Jfr ovan not 2 samt avsnitt 3.

